

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ТЕНДЕНЦІЇ, ВИКЛИКИ ТА ЗАВДАННЯ

Ситник Й. С.

Постановка проблеми. Національний економічний розвиток України за крайнє десятиліття зумовлений впливом низки цілеспрямованих, домінантних та взаємопов'язаних процесів – концентрації капіталу, монополізації ринків, деіндустріалізації, демографічного спаду, агресивної глобалізації й російсько-українською війною та окупацією Криму і Донбасу. Актуальною є проблема визначення й узгаляння чинників, які впливають на циклічність стагнації економічного розвитку України, виокремлення періодів економічних зрушень під час російсько-української війни та окреслення суспільно прийнятної моделі економічного зростання, яка б забезпечувала ефективність на макроекономічному і секторальному рівні у часі воєнного стану і повоєнного відновлення економіки України.

Наукова праця імплементована у контекст проведення наукових досліджень з питань боротьби в економічній сфері, забезпечення стійкості національної економіки в умовах деструктивного впливу ворожих інтересів, а також системи державного регулювання у сфері захисту національних економічних інтересів України на внутрішньому і світовому ринку.

Досягненню окреслених цілей щодо аналізування зазначених процесів сприятиме застосування теоретико-методологічного інструментарію, який базується на традиційному підході до оцінювання обсягів, темпів і структури економічного зростання за допомогою низки макроекономічних показників та їх порівняння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти розвідки стосовно проблематики фінансово-ресурсних втрат України від дій держави-анексора висвітлено у праці Б. Карпінського, В. Григоренко і О. Карпінської¹, порядок обрахунку втрат соціально-економічного потенціалу України, спричинених окупацією Донбасу та анексією Криму запропоновано у статті О. Корнійчука², особливості політики інтеграції українського суспільства в контексті викликів та

загроз подій на Донбасі запропоновано в національній доповіді за редакцією Е. Лібанової³, економічні наслідки гібридної агресії проти України розкрито в аналітичній доповіді за редакцією Я. Жаліла⁴, перспективи розвитку портової галузі України за умов анексії Криму досліджено у статті К. Корнієнко⁵, вивченню втрат вітчизняної економіки від військової агресії росії присвячено статтю А. Полчанова⁶, в аналітичній доповіді Ю. Касперович досліджено управління фіскальною безпекою держави в умовах гібридної війни та охарактеризовано види економічних втрат через їх статистичну оцінку періоду гострої фази 2014–2015 рр. війни РФ проти України⁷, особливості розвитку реального сектора економіки в умовах агресії РФ щодо України⁸ висвітлено у праці О. Собкевич, А. Шевченко, В. Русан та ін., системний економічний та соціальний ефект гібридної агресії, яку російська федерація здійснює проти України з 2014 року досліджено⁹ у праці Я. Жаліло, Я. Базилук, О. Собкевич та ін., економічні інструменти протидії гібридній агресії досліджуються у праці А. Сменковського¹⁰, а також роль держави та приватного сектора у захисті національної безпеки¹¹ розкрито у праці О. Маркєєва і Б. Розвадовського.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У контексті цього дослідження частина завдання полягає у правильному визначенні проблем та встановленні їх причинно-

¹ Карпінський Б.А., Григоренко В.О., Карпінська О.Б. Фінансово-ресурсні втрати України від дій держави-анексора (частина I). *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.5. С. 199-208.

² Корнійчук О.П. Порядок обрахунку втрат соціально-економічного потенціалу України, спричинених окупацією Донбасу та анексією Криму. *Економіка та право. Сер. Економіка*. 2016. № 2. С. 118-123.

³ Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / за ред. Е.М. Лібанової. К.: НАН України, 2015. 363 с.

⁴ Тридцять років Незалежності України: соціально-економічні підсумки та стратегічні візії майбутнього : аналіт. доп. / за наук. ред. Я.А. Жаліла. Київ : НІСД, 2021. 324 с.

⁵ Корнієнко К.М. Перспективи розвитку портової галузі України за умов анексії Криму. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 8. С. 181-183.

⁶ Полчанов А.Ю. Втрати української економіки від військового конфлікту. *Агросвіт*. 2017. № 11. С. 40-46.

⁷ Фіскальна безпека держави в умовах гібридної війни: аналітична доповідь / Ю.В. Касперович. Київ : Фенікс, 2019. 128 с.

⁸ Реальний сектор економіки України в умовах системних викликів : аналіт. доп. / за заг. ред. Я.А. Жаліла. Київ : НІСД, 2021. 83 с.

⁹ Стратегічна ціна російської агресії для економіки України / за наук. ред. Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2022. 67 с.

¹⁰ Економічні інструменти протидії гібридній агресії : аналіт. доп. / за ред. А.Ю. Сменковського. Київ : НІСД, 2020. 69 с.

¹¹ Держава та приватний сектор на захисті національної безпеки: від взаємодії до партнерства : аналіт. доп. / О.Д. Маркєєва, Б.Л. Розвадовський. Київ : НІСД, 2021. 72 с.

наслідкових зв'язків. Впродовж довоєнних років національна економіка України функціонувала у двосторонній гібридній системі з фактично різними правилами та практиками для монопольних капіталоцентризованих секторів економіки та сектору малого і середнього підприємництва. За інерцією така модель господарювання із певними видозмінами продовжилася і під час російсько-української війни, розпочатої у 2014 році та яка переросла у широкомасштабну війну із 24 лютого 2022 року. В українській економіці пріоритети розвитку й законодавчо-інституційну та фіскально-бюджетну політику всеохоплююче диктували приватні монополії, зокрема із ворожої росії. Власне, вони контролювали структурні зміни і процеси в економіці України, промислово-інвестиційну політику та фінансово-кредитну систему.

Надмірна передвоєнна присутність ворожого російського капіталу на теренах України, його переможна економічна боротьба за сфери впливу на внутрішньому ринку разом із глобалізацією міжнародних економічних відносин, яка, окрім поодиноких позитивів, одночасно посилювала вразливість національної економіки до впливів інших країн. Побіжно незначний прошарок середнього класу й підприємницько-інноваційне середовище, мали штучно ускладнений набір пріоритетів й можливостей свого розвитку та були цілком залежні від монополістів. Відтак, ще до 2014 року, висока залежність стратегічної стійкості України від стану економіки та рівня її економічної могутності – була дуже послаблена.

Потребують наукової уваги теоретичні та методологічні проблеми, що стосуються нової моделі економічного розвитку у воєнний та повоєнний час, забезпечення структурної гнучкості, моделювання правильних координаційних взаємодій між державним регулюванням і ринковими механізмами для досягнення економічної безпеки нації.

Метою дослідження є визначення внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на економічне зростання в умовах російсько-української війни і встановлення причинно-наслідкових зв'язків задовільного розвитку національної економіки України та окреслення теоретично-прикладних засад щодо зміни економічної моделі й управління нею.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світоустрій трансформує та значно поглиблює сутність такого суспільно-політичного явища як війна. Її класична модель, де вирішальна роль належала збройній боротьбі, змінюється багатоаспектною гібридною війною. Чільними її ознаками є: розширений арсенал засобів досягнення політичних та експансійно-контрольних цілей війни (засоби збройної боротьби, а також невоєнні засоби – політичні, дипломатичні, економічні, інформаційні, культурологічні, релігійні, гуманітарні, кібербезпеки тощо);

постійна зміна часових меж ведення суто збройної боротьби; розширений перелік суб'єктів боротьби (поряд з державними все активнішу роль відіграють парамілітарні і терористичні організації, сепаратистські рухи); відсутність чіткої межі між латентним і відкритим її періодами.

Збільшення взаємозалежності й відкритості національних економік та нехтування низкою національних інтересів малорозвинених країн заради швидкого економічного зростання, зумовило застосування різноманітного економічного інструментарію впливу одних країн на інших. Дослідники, такі засоби умовно поділяють на соціально-економічні і фінансово-економічні¹²:

– соціально-економічні засоби боротьби застосовуються для підризу економічного потенціалу держави-суперника шляхом провокування спецслужбами або агентами впливу внутрішньополітичної напруженості та соціального протесту в його крайній екстремістській формі, організації і фінансування масштабних страйків, а також шляхом інформаційного впливу на суспільство з метою зниження довіри до економічних інститутів держави;

– фінансово-економічних засобів боротьби можуть бути економічні санкції, ембарго, спричинення банківської кризи та обвал національної валюти, маніпулювання цінами на значущі для економіки держави-суперника товари (нафта, газ та інше).

До цього арсеналу засобів економічного впливу можна додати і такі: заволодіння нерезидентами власністю стратегічних підприємств і галузей держави; придбання ними контрольних пакетів акцій підприємств напряму, або через посередницькі структури та фонди з різних країн; навмисне доведення до банкрутства контрольованих підприємств тощо.

Зазначені інструменти економічної боротьби у синергії із внутрішніми чинниками монополізації економіки, неоліберальним реформам, що загалом є неадекватними національним інтересам українців та російсько-українською війною, мають суттєвий вплив на економічне зростання і економічний розвиток України впродовж 2011–2022 років.

Стосовно категорій «економічне зростання» і «економічний розвиток», то дослідники тлумачать їх у різний спосіб. Одні вважають ці економічні категорії тотожними, а інші – розмежовуючи їх розглядають через призму кількісних та якісних змін, або взаємозв'язку причина – наслідок, які залежать, як від економічних, так і неекономічних чинників. У контексті цього дослідження, економічне зростання – це лише статистика документування певного аспекту змін стосовно динамічного збільшення

¹² Горовенко В.К. Боротьба в економічній сфері як складова гібридної війни. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-07/Економічна_боротьба.pdf. (дата звернення: 16.04.2022).

Основні макроекономічні показники в Україні за 2010–2021 рр.

Роки	Показники						
	Зайняте населення у віці 15-70 років у % до населення відповідної вікової групи	Безробітне населення (за методологією МОП) у віці 15-70 років у % до робочої сили відповідної вікової групи	Частка продажу товарів, що вироблені на території України у структурі оптового товарообороту під-ств оптової торгівлі, %	Темп приросту реального ВВП, %	Індекс реальної заробітної плати, %	Індекс споживчих цін на товари та послуги, %	Індекс девальвації гривні до долара США, %
				до попереднього року			
2010	58,4	8,2	66,5	4,1	110,2	109,4	101,8
2011	59,1	8,0	63,9	5,5	108,7	108,0	100,4
2012	59,6	7,6	58,9	0,2	114,4	100,6	100,3
2013	60,2	7,3	54,3	0,0	108,2	99,7	100,02
2014	56,6	9,3	48,5	-6,6	93,5	112,1	148,7
2015	56,7	9,1	46,9	-9,8	79,8	148,7	183,7
2016	56,3	9,3	44,5	2,4	109,0	113,9	117,0
2017	56,1	9,5	43,7	2,4	119,1	114,4	104,1
2018	57,1	8,8	42,1	3,5	112,5	110,9	102,3
2019	58,2	8,2	44,1	3,2	109,8	107,9	95,0
2020	56,2	9,5	42,9	-3,8	107,4	102,7	104,3
2021	55,7	9,9	43,3	3,4	110,5	109,4	101,2

Примітка: розроблено на основі^{14,15,16,17}.

реального ВВП країни, яке є органічною складовою економічного розвитку, його кількісним проявом, та яке охоплює значно вужче коло взаємозв'язків, ніж економічний розвиток. Водночас економічний розвиток є якісно-структурною зміною усієї економічної системи, передбачає переважно висхідний і просторовий вертикально-горизонтальний перехід від одного її рівня взаємовідносин до іншого та забезпечує підвищення добробуту всіх верств населення. В матеріальній сфері він характеризується створенням можливостей для продуктивної й творчої праці, зменшенням нерівності у доходах, деконцентрацією національного капіталу, диференціацією і високою технологічністю нових видів діяльності та збільшенням частки самодостатнього середнього класу у суспільстві¹³.

¹³ Ситник Й.С. Трансформаційний вплив інституційних бар'єрів на зростання національної економіки України. *Збірник наукових праць. Економічний аналіз*. 2021 рік. Том 31. № 1. С. 196-210.

¹⁴ Грошово-кредитна та фінансова статистика. *Національний банк України*. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення 08.04.2022).

¹⁵ Праця України у 2010 році. Статистичний збірник. *Державна служба статистики України*. Відп. за випуск І.В. Сенік. К., 2011. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 09.04.2022).

¹⁶ Праця України у 2014 році. Статистичний збірник. *Державна служба статистики України*. Відп. за випуск І.В. Сенік. К., 2015. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 11.04.2022).

¹⁷ Статистичний щорічник України за 2014-2021 роки. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 12.04.2022).

З огляду на теоретичне підґрунтя зазначеної проблематики проаналізуємо динаміку національного економічного зростання та розвитку в Україні за період 2011–2021 рр. на основі емпіричних показників, зокрема таких: індексу фізичного обсягу ВВП; індексу промислової продукції; виробничої структури ВВП; динаміки реального ВВП та темпів приросту державного боргу й інфляції, чисельності зайнятих та на основі сучасних економічних тенденцій.

Хаотичні економічні трансформації в Україні у довоєнний і воєнний період, що супроводжуються кризовими явищами, призвели до зменшення рівня зайнятості в усіх секторах економіки, звуження купівельної спроможності українців, спричинили суттєві структурні диспропорції у використанні людського капіталу та значне зростання диференціації доходів громадян. Нетривале економічного зростання та значний економічний спад, тіньова економіка, висока інфляція й девальвація гривні у 2014–2016 рр., зростання індексу споживчих цін, і синхронно, зменшення індексу реальної заробітної плати й різке зменшення частки виробленої в Україні продукції на внутрішньому ринку зумовили зменшення кількості зайнятого населення та високий рівень безробіття (табл. 1).

Вагомий негативний вплив на розвиток національної економіки України має розпочата у 2014 р. російсько-українська війна, внаслідок якої рівень зайнятості населення зменшився на 3,6-4,0 в.п., безробітне населення збільшилося на 2,0-2,3 в.п., загальна девальвація національної гривні становила

понад 300%. На тлі війни, негативні тенденції були підсилені нав'язаною ззовні неоліберальною економічною політикою урядів (привела до зменшення на 10-12% частки продажу товарів, що вироблені на території України) та штучно створюваною нестабільністю макроекономічного середовища в Україні через зовнішньо-внутрішні чинники.

Істотний зовнішній вплив підтверджується економічною боротьбою РФ проти України у довоєнний час. Так з середини 1990-х років тривав процес активного проникнення російського капіталу у стратегічно важливі сектори української економіки. Олігархи з Росії підпорядкували собі значну частку у паливно-енергетичному комплексі України. Під їхній контроль потрапила практично вся алюмінієва і титанова промисловість, а також значна частина у галузі зв'язку і телекомунікацій. Російський «Газпромбанк» фактично взяв під контроль найбільші українські хімічні заводи – концерн «Стирол», «Рівнеазот», Черкаський «Азот» та «Севродонецьке об'єднання Азот». Побільшала присутність на банківському ринку України дочірних банків російських банків, таких як Промінвестбанк, ВТБ Банк, Сбербанк і БМ Банк. Станом на липень 2014 року громадяни Росії володіли кожною десятою компанією з рейтингу 200 найбільших компаній в Україні¹⁸.

Найбільш показовим сектором, в якому застосовувався Росією широкий інструментарій впливу, є енергетика України. Економічні заходи, зокрема у сфері постачання природного газу, тут здійснювалися через цінову політику, кабальні умови передоплати, тимчасове припинення постачання газу в Україну (березень 1995 р., січень 2006 р. і 2009 р.). Надалі інтенсивність політично-економічного тиску з боку Росії посилювалася під час будівництва і введенні в експлуатацію газопроводу «Північний потік-2» та «Турецького потоку», що надало Росії можливість відмовитися від транзиту значного обсягу газу через територію України¹⁹.

Антиукраїнська стратегія боротьби Росії в економічній сфері у формі «м'якого примусу», розпочалася у липні-серпні 2013 року, коли митниця Росії ввела тотальну перевірку усіх транспортних засобів, які перевозили продукцію українських товаровиробників та внесла до переліку «ризикових» усіх українських імпортерів. Було створено перешкоди для транзиту українських товарів через територію Росії до інших країн. Зокрема, у квітні 2014 року був заблокований транзит українського цукру до країн Середньої Азії. З початку окупації окремих районів Донецької і Луганської областей до РФ було

вивезено понад десять великих підприємств (держкомпанія «Топаз», Луганський патронний завод, Луганський та Харцизький машинобудівні заводи, Луганський авіаремонтний завод)²⁰.

Динаміка номінального валового внутрішнього продукту (ВВП) України за період 2010–2021 рр. свідчить, що його зростання у гривневому еквіваленті фактичних цін було постійним. Обсяг ВВП у 2021 р. порівняно із 2010 р. збільшився у 5,1 рази із 1079,3 млрд. грн. до 5459,5 млрд. грн. Проте зваживши на девальвацію національної грошової одиниці гривні за цей період на 344,1%, розрахований ВВП України у доларах США за ці роки, вказує на його циклічну динаміку зростання (рис. 1).

Обсяг ВВП у 2021 р. порівняно із 2010 р. у доларовому еквіваленті збільшився лише у 1,47 рази із 136 млрд. дол. США. до 200 млрд. дол. США. Найбільше зростання обсягу ВВП України в довоєнний період було досягнуто у 2013 р. – 183,4 в млрд. дол. США, проте після початку війни в 2014 р. ВВП у 2015 р. різко зменшився у два рази до рівня 91,1 млрд. дол. США.

За оцінками міжнародних експертів²¹ в Донецькій і Луганській областях на початку 2015 р. на окупованих Росією територіях загалом втрачено 5,9% ВВП, в тому числі у промисловому виробництві – 3,7%, роздрібній торгівлі – 1,7%, с/г виробництві – 0,1%, будівництві – 0,3% відповідно²².

Загалом обсяг збитків України від анексії АР Крим, оцінених експертами, різниться. За підрахунками, проведеними у 2016 р. прокуратурою України²³, вони перевищують 300 млрд. грн., на початку 2017 року Міністерством юстиції²⁴ була оприлюднена сума у 100 млрд. дол. США, водночас ще в квітні 2014 збиток оцінювався²⁵ в 950 млрд. грн. Найбільш вартісною втратою активів є перехід під російський контроль українських держкомпаній «Чорноморнафтогазу», «Укртрансгазу» і 17 родовищ Чорноморського шельфу, з яких 11 газових, 4 газоконденсатних і 2 нафтових. Запаси корисних копалин в цих родовищах становили: природного газу –

²⁰ Горovenko В.К. Вказ. праця. С. 10-11.

²¹ Оцінка відновлення та розбудови миру. Аналіз впливу кризи та потреб на східній Україні. Ч. II: звіти за компонентами URL: http://www.un.org.ua/images/documents/3766/RPA_V2_Ukr_.pdf, с. 60 (дата звернення 19.04.2022).

²² Полчанов А.Ю. Вказ. праця. С. 41-42.

²³ Збитки від анексії Криму перевищують 300 млрд. грн. веб-сайт. URL: http://news.liga.net/news/politics/12249075-ushcherb_ot_anneksii_kryma_prevyshaet_300_mlrn_grn_prokuratura.htm (дата звернення 16.04.2022).

²⁴ Збитки від анексії Криму становлять \$100 млрд. веб-сайт. URL: http://news.liga.net/news/politics/14696511-ubytki_ot_anneksii_kryma_sostavili_100_mlrn_petrenko.htm (дата звернення 16.04.2022).

²⁵ Сума збитків України від окупації Криму становить 950 мільярдів гривень. веб-сайт. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/ua/publish/articl-e?art_id=247253869&cat_id=244843950 (дата звернення 16.04.2022).

¹⁸ Податкова складала список компаній з російським капіталом для введення санкцій. Інтернет-видання «Лівий берег», 01.08.2014. URL: https://ukr.lb.ua/economics/2014/08/01/274828_nalogovaya_sostavila.html (дата звернення 19.04.2022).

¹⁹ Горovenko В.К. Вказ. праця. С. 5.

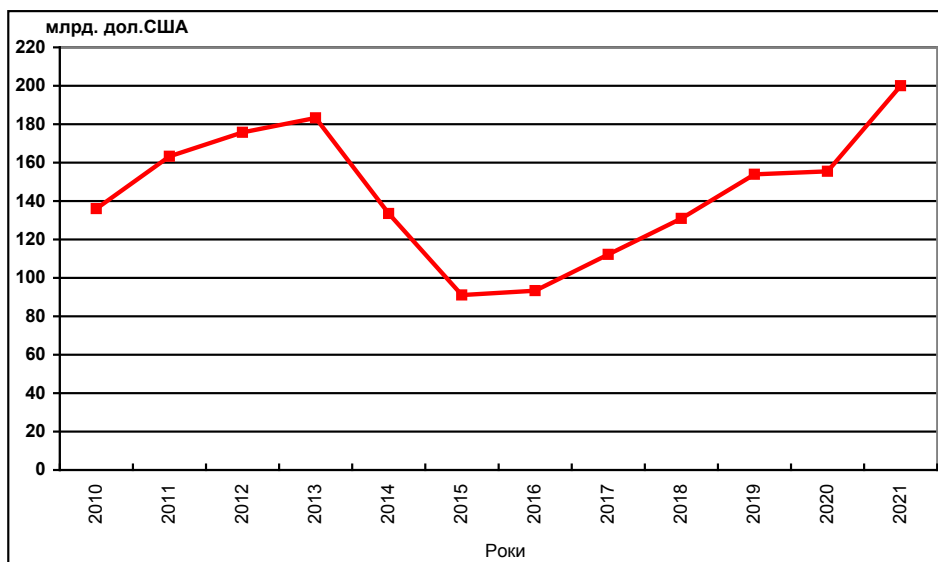

Рис. 1. Динаміка номінального ВВП України²⁶

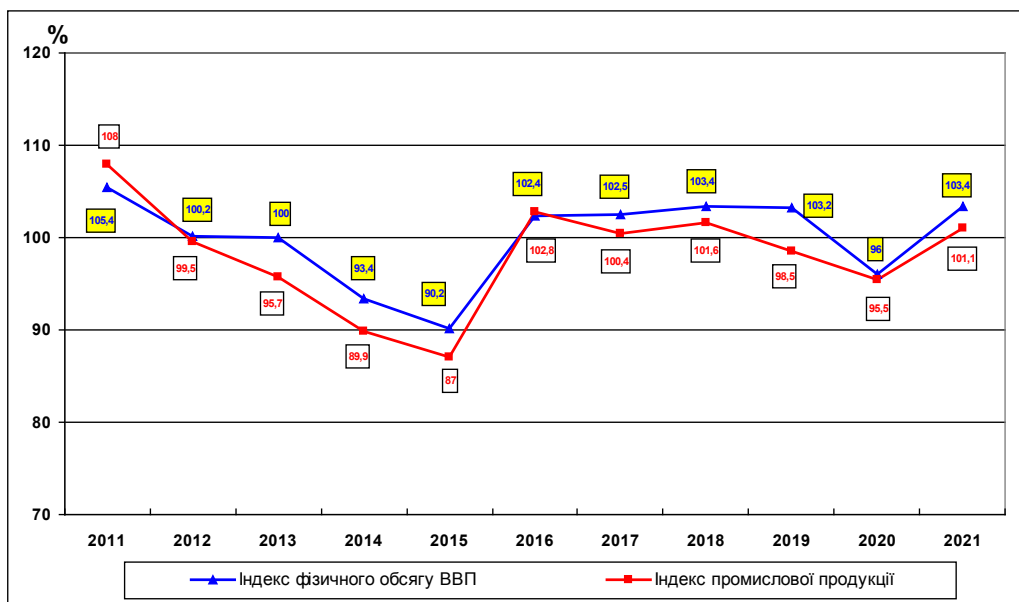

Рис. 2. Індекси фізичного обсягу ВВП та промислової продукції України²⁷
(% до попереднього року, 2010=100% (для 2011–2018))

58,56 млрд. м³, газового конденсату – 1231 тис. тонн, нафти – 2530 тис. тонн.

Варто зазначити, що протягом 2000–2010 рр. в Україні реальні темпи зростання були 4,8% в середньому за період, водночас за період 2000–2019 рр. в середні реальні темпи зростання становили 2,65%, але упродовж 2010–2021 рр. вони у середньому склали лише 0,52%. Порівняльна динаміка індексів фізичного обсягу ВВП та промислової продукції за період 2011–2021 років, свідчить про нестабільність

розвитку української економіки, різкі падіння обох показників у 2014–2015 рр. і 2020 р. та їх щільний кореляційний зв'язок, а також незначні прирости, які мали короткотривалі ефекти (рис. 2).

Така негативна низхідна динаміка економічного зростання спричинена об'єктивним впливом російсько-українською війни та анексією Криму і частини Донбасу, а також низкою інших більш системних, інституційних та монополістичних причин.

З часу відновлення незалежності України постійна залежність влади від олігархічного впливу та системна недалекоглядність урядів, призвели до того, що із загального обсягу українського ринку дизельного палива (7,9 млн. тонн) у 2021 році Україна імпортувала його з Білорусі та РФ 62% від усього спожитого в країні, ще 15% надійшло морем, майже

²⁶ Статистична інформація за 2010-2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 18.04.2022).

²⁷ Статистична інформація за 2010-2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 09.04.2022).

9% – з Литви і лише 13% або 1,05 млн. тонн вироблено в Україні. Аналогічно і з бензином (обсяг ринку 2,39 млн. тонн), якого 1 млн. тонн був імпортований з Білорусії²⁸. Стосовно інших енергоносіїв, то попри припинення Україною прямого імпорту газу з Росії, обсяги торгівлі нафтою залишалися вагомими (32% від загального обсягу імпорту станом на 2019 рік).

Як зазначають дослідники²⁹, офіційно російська економічна присутність в останні 10 років знизилась, особливо після 2014 року. Так, обсяг російських активів в Україні скоротився з 20,8 млрд. дол. США у 2013-му до 8,7 млрд. дол. у 2018-му, виручка російських компаній за цей час зменшилася вдвічі до 8,8 млрд. дол., кількість українців, які працюють в російських компаніях, зменшилася з майже 135 тис. осіб до 103 тис. осіб. Обсяги торгівлі між країнами зменшилися у 3-4 рази. Проте велика частина російського капіталу в Україні прихована через офшори або підставних бенефіціарних власників. Відтак лише близько половини усіх російських інвестицій, які є в Україні, було зроблено напряму з Росії. Тому, на думку дослідників, рівень російських інвестицій в Україні вдвічі вищий, якщо враховувати інвестиції через офшори. Наприклад, 2017 року загальна сума російських інвестицій в Україні за даними Центробанку РФ становила 3,6% від ВВП України, за даними Держслужби статистики України – менше 1%, а за даними Моніторингу взаємних інвестицій – 5,6%. Важливо і те, що найбільше російська економічна присутність залишається сконцентрованою в стратегічних секторах української економіки, таких як енергетика, телекомунікації, металургія, банківська сфера, ЗМІ тощо.

Водночас виробнича структура ВВП України за ключовими видами економічної діяльності вказує на те, що основними джерелами його формування є оптова та роздрібна торгівля, податки на продукти та переробна промисловість яка має тенденцію до зниження своєї частки із 12,4% до 10,3%, а також сільське господарство із тенденцією мінливої циклічності (рис. 3).

Аналіз структури ВВП за видами економічної діяльності свідчить про сировинну модель економіки, зокрема значну частку добувної промисловості, яка у період різкого зменшення на 1/3 частки переробної промисловості (2006–2011 рр.) із 18,7% до 11,9%, збільшила свою питому вагу майже у двічі із 3,8% до 6,7%.

Попри динамічне зростання, за крайнє десятиліття, у світовій економіці нових видів діяльності

заснованих на інформаційно-комунікаційних технологіях, питома вага сектору інформація та телекомунікації в національній економіці України збільшилася лише на 1,6 в.п., із 2,9% у 2011 р. до 4,5% у 2021 р. Це свідчить про те, що більшість суб'єктів підприємства цього виду діяльності функціонують на умовах підрядних виконавців робіт у міжнародних структурах, а виробництво їхнього завершального продукту (програмне забезпечення) і додана вартість обліковується не в Україні, а за її межами.

Причиною тривалого застою структури ВВП та сировинної моделі економіки є надмірна концентрації національного капіталу різних галузей економіки у руках 0,001% населення (олігархів та нерезидентів з Росії), які не зацікавлені інвестувати в інновації та демонополізувати економіку України. Зокрема, великі промислові підприємства, контрольовані російськими власниками, часто залишаються в занедбаному стані або ж навіть навмисне руйнуються (компанія РусАл причетна до руйнування Запорізького алюмінієвого комбінату на користь конкурентів із Росії)³⁰.

Дослідження науковців підтвердили, що чим нижчий рівень економічного розвитку країни та недосконаліша існуюча в ній інституціональна система, тим вищий рівень концентрації акціонерної власності³¹. Водночас концентрація капіталу в Україні є найбільшою серед усіх країн Центральної та Східної Європи³².

Надважливий вплив на рівень економічного зростання та розвитку національної економіки мають чинники інфляційних і девальваційних процесів, а також політика державного боргу. У 2008 році національна економіка України потрапила в стан стагфляційної кризи (річне зменшення реального ВВП у поєднанні зі зростанням річної інфляції до 25,2%). Внаслідок високого рівня монополізації та офшоризації економіки, виведення спекулятивного фінансового капіталу за межі країни нерезидентами та резидентами в 2009 році криза стагфляції набула гостроти: ВВП зменшився до 121,6 млрд. дол. (у порівнянні з 188,4 млрд. дол. у 2008 р.), інфляція склала 15,9%, а національна валюта девальвувала майже в 1,5 рази (на 147,9%).

Економічні реалії сьогодення свідчать, що фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. стала істотним чинником економічного розвитку для наступного десятиліття. Це був старт входження України у «зашморг» державних боргових зобов'язань,

²⁸ Дикун А. Наскільки українська економіка готова до війни. *Економічна правда*: веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/02/16/682405/> (дата звернення 15.04.2022).

²⁹ Михайлишина Д. Економічний вплив Росії на Україну: зник чи заховався? веб-сайт. URL: <https://ces.org.ua/russian-economic-influence-on-ukraine/> (дата звернення 18.04.2022).

³⁰ Від друга путіна до «вугільного короля»: кому дістанеться Запорізький алюмінієвий. *Економічна правда*. веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2017/10/12/630002/> (дата звернення 18.04.2022).

³¹ Сірко А. Корпоративна власність у транзитивній економіці. *Економіка України*. 2003. № 2. С. 62.

³² Костенко О. Стимули для прозорості. *Цінні папери України*. 2008. №1. С. 17.

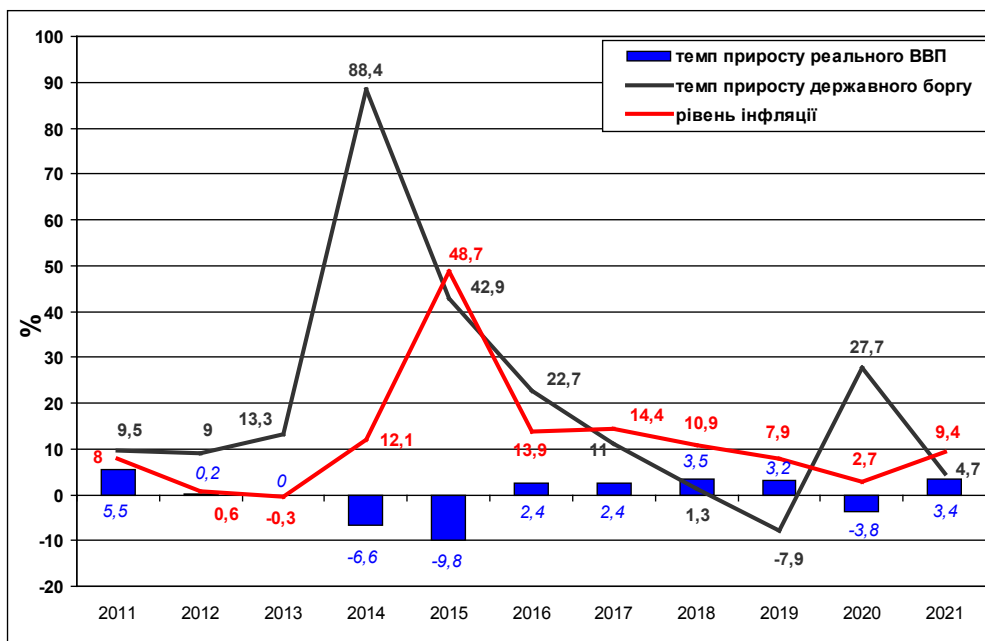

Рис. 3. Структура ВВП (виробничий метод) за основними видами економічної діяльності³³

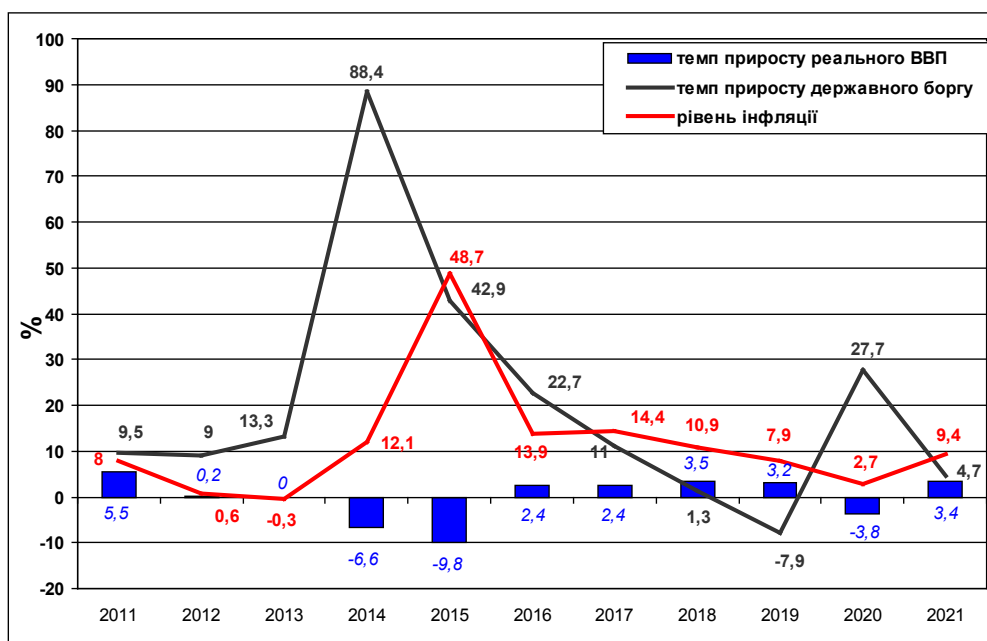

Рис. 4. Реальний ВВП, темпи приросту державного боргу й інфляції у 2011–2021 роках³⁴, (рік до попереднього року)

зокрема зовнішніх. Загалом за період 2008–2010 рр. державний борг³⁵ порівняно із 2007 р. збільшився із 14,4 млрд. дол. до 40,8 млрд. дол.

³³ Статистичний збірник «Квартальні розрахунки валового внутрішнього продукту України за 2010–2020 роки». Державна служба статистики України. 2021. 135 с.

³⁴ Статистична інформація за 2010–2021 рр. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 15.04.2022).

³⁵ Ситник Й.С. Вказ. праця. С. 204.

Упродовж 2012–2013 рр. зміни в національній економіці набули ознак рецесії, коли при нульовій інфляції та девальвації зменшився обсяг промислового виробництва (на 0,5 та 4,3%), реальний ВВП на рівні 0,2%, але збільшився державний борг до 60,1 млрд. дол. США.

У 2014 році, внаслідок розпочатої російсько-української війни та інших об'єктивно-суб'єктивних причин, економіка повернулася у стан стагфляційної кризи зразка 2008–2009 рр., але у значно більш

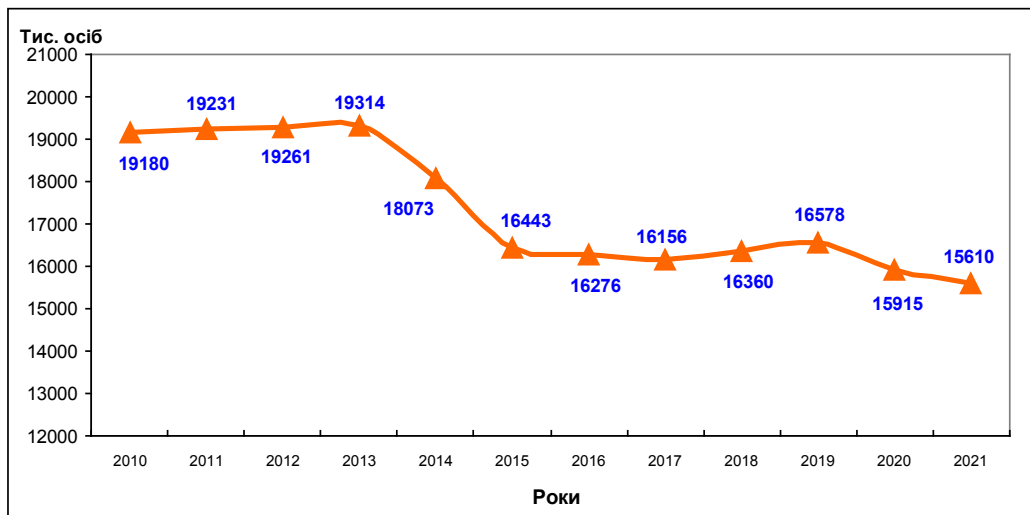

Рис. 5. Динаміка зайнятого населення в Україні у віці 15-70 років³⁶

руйнівних її масштабах. Відбулося річне зменшення реального ВВП на 6,6% у поєднанні із девальвацією гривні на 148,7%, зі зростанням інфляції до 24,9% на кінець року та новим приростом державного боргу на 88,4 % (рис. 4).

Внаслідок олігархічних спекулятивних дій щодо виведення капіталу в офшорні юрисдикції та неповернення валютної виручки в Україну, втрати контролю з боку влади над фінансово-економічною системою та монетарним регулюванням (підвищення ставок за ОВДП, безконтрольне і вибіркоче рефінансування приватних банків, зокрема із капіталом країни-окупанта РФ), а також непрофесійних і свідомо шкідливих дій уряду, у 2015 році криза стагфляції стала апогеем руйнування національної економіки України у XXI ст. Зокрема ВВП зменшився до 91,1 млрд. дол. (порівняно з 183,4 млрд. дол. у 2013 р.), річна інфляція сягнула 48,7% (у квітні 2015 р. її рівень був галопуючим – 60,9%), національна гривня девальвувала на 273,3% порівняно із 2013 р., а приріст державного боргу склав 40,8%.

У середньостроковому періоді 2014–2018 рр. на тлі російсько-української війни та окупації й анексії, суттєвий вплив на зменшення обсягів виробництва та ВВП в Україні зумовили чинники: кінцевого споживчого попиту (обсяг кінцевих споживчих витрат домогосподарств зменшився на 9,9%); зменшення експорту товарів і послуг на 25,3%, зменшення чисельності населення – на 6,9% та доходів населення – на 38,4%.

Сукупне зменшення національної економіки України в 2014–2015 рр. на 16,4% зафіксувало найнижчу базу ВВП за країні 15 років, а темпи економічного зростання, що відновилися до рівня 2,4-3,4% у 2016–2019 рр. були надто низькими. У 2020 р. від-

булося чергове зменшення у ВВП (-3,8%) та приріст державного боргу (+27,7%). Наявна динаміка відновлюваного зростання здебільшого підтримується завдяки вагомому притоку грошових переказів українських заробітчан (із 8,53 млрд. дол. у 2013 р. до 14,07 млрд. дол. у 2021 р.) та нагромадженню державного боргу, який водночас поглиблює кредитну й виробничу кризу (банки через ОВДП фінансують уряд, а не реальний сектор економіки). Хаотична і непрогнозована фінансово-економічна урядів не дозволила національній економіці упродовж 2016–2021 рр. вийти із фази рецесії (особливо у промисловості), сформувати кількісно і якісно конкурентне середовище на ринках, зменшити рівень бідності, який залишається вищим докризового рівня, та досягти хоч би 1/2 рівня доходів сусідніх європейських держав.

Аналізування ринку праці в Україні свідчить, що в 2021 році кількість зайнятого населення у віці 15-70 років становила 15,6 млн. осіб, що на 3,7 млн. осіб менше порівняно з довосним 2013 роком (рис. 5). Загалом тенденції на ринку праці України, зокрема у сфері зайнятості мають вкрай негативну низхідну динаміку впродовж крайніх п'ятнадцяти років.

Так, за період 2000–2010 рр. середньооблікова кількість штатних працівників зменшилася на 3416 тис. осіб або на 25%, а за період 2010–2020 рр. зменшилася ще на 2917 тис. осіб або на 28,4%. З 2013 року до 2020 року середньооблікова кількість штатних працівників зменшилася із 9,72 млн. осіб до 7,35 млн. осіб. Загалом за період 2000–2020 рр. Україна втратила 6,33 млн. осіб штатних працівників або 46,3%.

Більшість робочих місць, які до 24.02.2022 р. займали особи, які виїхали з України, втрачена. Аналогічно і з робочими місцями тих, хто залишився в Україні. За інформацією Держпраці, понад

³⁶ Статистична інформація за 2010–2021 рр. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 20.04.2022).

50% українців вже втратили роботу, лише 22% продовжують працювати на тих же умовах, що до війни.

В умовах теперішнього етапу повномасштабної російсько-української війни, очільники міжнародних фінансових інституцій, аналітики й експерти однозначно заявляють, що «війна і пов'язані з нею санкції також матимуть серйозний вплив на світову економіку», – адже ціни на енергоносії та пшеницю (частка України у світовому експорті 8-9%) різко зросли, додавши до наслідків інфляції від пандемії глобальні збої в ланцюжку постачання³⁷.

Очільник уряду України зазначає, що «на сьогоднішній день падіння економіки України через напад Росії оцінюється у більш ніж 35%. Бойові дії ведуться у 10 областях, де розташовані підприємства, що становили приблизно 50% ВВП країни. Далі все залежатиме від того, як економіка та бізнес оправляться, залежить від експортних галузей, де ми зараз перебувуємо із морських поставок на залізничні через Східну Європу. Всі ці речі також впливатимуть на ВВП»³⁸.

Стосовно інших параметрів впливу війни на національну економіку України³⁹, то:

– станом на 8 квітня 2022 року загальні фізичні збитки оцінювалися в 80 млрд дол. Здебільшого ця сума припадає на транспортну інфраструктуру (39 млрд дол.) та житло (29 млрд дол.);

– дефіцит загального фонду державного бюджету за I квартал 2022 року становить 67,5 млрд грн. (майже 2,3 млрд дол.). Водночас він швидко погіршується навіть у порівнянні з березневим рівнем. Близько 30% надходжень загального бюджету, або 32,5 млрд грн., припадало на виплату дивідендів держпідприємствами (не враховуючи 19 млрд грн. надходжень від НБУ наприкінці лютого), це джерело вичерпано. Решта 70% надходжень, ймовірно, зменшаться;

– за оцінками ООН, з 24 лютого 2022 року з України виїхало 4,2 млн осіб. Майже 6,48 мільйона людей є переміщеними особами в Україні внаслідок війни. Ці втрати можуть призвести до дефіциту робочої сили в Україні та уповільнення темпів відновлення економіки після війни;

– українське сільське господарство є прямою жертвою російської агресії, оскільки бойові дії часто

відбуваються на українських полях та на фермах. Близько 13% території України заміновано росіянами. Існує ризик затяжної війни у Харківській, Луганській, Донецькій, Запорізькій та Херсонській областях – їхня частка у національному виробництві пшениці становить 23%, кукурудзи – 3%, ячменю – 21%, насіння соняшника – 20%.

Збитки промислових активів становлять 6,7 млрд дол. (вже пошкоджено чи зруйновано близько ста промислових підприємств). Металургія втратила щонайменше 30% своїх активів.

Аналіз динаміки вищезазначених показників свідчить, що і стрімке, і повільне, і від'ємне зростання не можна пояснити суто економічними чинниками. «Вирішальну роль у цій грі відіграють керівництво, політика, урядові структури та ефективність влади»⁴⁰. Власне за умов здійснюваної впродовж минулих двадцяти років економічної, фінансової, монетарної, валютної, банківсько-кредитної, власницької та безпекової політики – стабільне економічне зростання в Україні протягом тривалого періоду часу було, та й у майбутньому буде, дуже складним.

Такі різкі економічні перепади у темпах економічного зростання та падіння разом із структурною, демографічною, валютною та банківською кризами й галоупуючою інфляцією були спричинені низкою чинників, які можна класифікувати за такими групами.

I. Світоглядно-інституційні та концентраційно-власницькі. Економічне зростання, а особливо посткризове, у більшості країн, зазвичай, відбувалося на якісно новій інституційній та виробничо-технологічній основі. Забезпечення ефективної структури національної економіки є ознакою якості економічного зростання, а його темпи напряму залежать від досконалості та стабільності (гнучкості) інституційного середовища в державі.

– Проте одним із парадоксів України є те, що в до і після кризових періодах 2008–2009 років та довоєнного і воєнного часу 2014–2022 рр., економічне відновлення та зростання базувалося на двох антагоністичних засадах. По-перше на основі легковажного застосування принципів так званого Вашингтонського консенсусу – списку із десяти загальних пунктів, які наприкінці 1980-х років вважалися важливими складниками успішного зростання та розвитку для багатьох національних економік. Головний акцент у них був спрямований на економічну політику, яка здебільшого мала макроекономічний характер на засадах ринкового фундаменталізму, або неолібералізму, обмеження ролі уряду й держави в економічному зростанні та структурних трансформаціях, із стислою формулою: «Стабілізуй, приватизуй та лібералізуй»⁴¹. По-друге

³⁷ У МВФ заявили, що війна в Україні матиме серйозні наслідки для світової економіки. веб-сайт. URL: <https://www.slovoaidilo.ua/2022/03/06/novyna/ekonomika/mvf-zayavylyvijna-ukrayini-matyme-serjozni-naslidky-svitovoyi-ekonomiki> (дата звернення 09.04.2022).

³⁸ Прем'єр України оцінює падіння ВВП через розпочату Росією війну в 35% і «трохи вище»: веб-сайт. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/818987.html> (дата звернення 18.04.2022).

³⁹ Економіка України під час війни: оперативна оцінка, квітень 2022. URL: <https://ces.org.ua/ua-economy-in-war/> (дата звернення 19.04.2022).

⁴⁰ Спенс М. Нова конвергенція. К.: Темпора, 2017. 352 с., с. 20.

⁴¹ Там само. С. 121–123.

на незмінних інституційних засадах, де визначальною передумовою структурної стагнації української економіки та її хронічною проблемою є – концентрація економічної влади й власності на капітал і засоби виробництва в руках вузького кола фізичних осіб (олігархів) й афільованих ними юридичних осіб, а відтак і політичної влади та їх монопольного впливу на інституційне й секторальне середовище. Системні збої пов'язані з розвитком національної економіки України є наслідком цієї ключової проблеми.

II. Воєнно-політичні й зовнішньоекономічні. Розпочата війна, анексія і окупація частини України ворожою росією та володіння власністю стратегічних підприємств на теренах України громадянами РФ, зокрема у сфері енергетики, промисловості, телекомунікації, фінансово-банківській тощо. Диктування умов і нав'язування інструментарію з боку міжнародних інституцій та бізнес-корпорацій стосовно здійснення економічних трансформацій в Україні, які послаблюють національний потенціал і системно узалежнюють українську економіку та її зростання від зовнішнього середовища і його пріоритетів.

III. Управлінсько-лідерські. Управління є системотворчим чинником. Самих лише сприятливих економічних умов та складових для зростання недостатньо, бо вони можуть забезпечити тільки половину успіху. Друга половина економічних процесів та їх результатів у суспільстві напряму пов'язана з державним управлінням, лідерством, інституціями та політикою, а також їх взаємодією. Ключове завдання державних лідерів (президента, голови уряду) створити в суспільстві консенсус завдяки далекосяжному баченню розвитку нації, підкріпленому економічною стратегією трансформацій.

Зв'язок між економічним зростанням і якістю національних інститутів є двостороннім: велика їх залежність лобіює вузько корпоративні інтереси і не сприяє якісному зростанню, монополізоване і обмежене для інших зростання пролонгує угодовську сутність «кишенькових» інститутів. В економічній політиці України сформована операційна система, яка з єдиного олігархічного центру ухвалює консенсусні рішення стосовно виробництва, структури експорту й імпорту, фінансування і кредитування, розвитку й інновацій, розподілу національного доходу, а також їх законодавче регулювання.

Така модель сформувала в Україні інституційно-олігархічну пастку, коли призначена власниками-монополістами залежна і корумпована бюрократія відстоює інтереси виключно своїх покровителів і не прагне здійснювати справедливі для суспільства інституційні та структурні реформи, а україноцентрична й творча частина суспільства, яка здатна протистояти чинній системі та заснувати якісні інститути й створити гідні умови для економічного зростання, є політично заблокована.

IV. Регресивно-антиінноваційні. З економічної теорії відомо, що ринкові стимули тільки підвищують ефективність і продуктивність, але не ведуть до постійних змін продуктивності й доходів. Зміна сукупної факторної продуктивності в сучасній ринковій економіці – це здебільшого результат інновацій і технічного прогресу або придбання, передачі та використання технологій і знань розвинутих країн у новому середовищі⁴². Аналогічний висновок робить і Е. Райнерт, який зазначає, що: «зростаюча віддача створює владу над ринком і багатство націй... Всі багаті країни перейшли від бідності до багатства через використання закону зростаючої віддачі: вони відмовились від видобутку сировини та всієї діяльності із спадною віддачею заради промисловості з високою доданою вартістю і зростаючої віддачі»⁴³.

Наявні в Україні руйнівна деіндустріалізація, втрата майже чверті працездатного населення, щорічне зменшення загальних витрат на наукові дослідження й розробки та перетворення її економіки в сировинний придаток глобальних ринків, постали не з причини системних стратегічних прорахунків урядових команд, а як цілеспрямовано-координувана консенсусна змова кланово-олігархічних груп і «лідерів» держави, які через контрольовані ними коаліційні уряди формували – монопольно-залежну модель національної економіки. Модель економіки в якій домінують види діяльності із спадною віддачею, із дешевою робочою силою, вразливою до найменших криз та зміни цінової кон'юнктури, без конкуренції у базових галузях та серед великих підприємств, де власники приватизованих підприємств незацікавлені у розвитку інноваційного технологічного підприємництва.

Тому завданням сьогодення є – зруйнувати цю специфічну «олігархічно-консенсусну» рівновагу та перейти до нової стабільної моделі. Основою цієї моделі має бути тисячолітня культурна і національна ідентичність українців, яка стане елементом гордості й ціннісним внеском у колективний вибір та управління. Впродовж століть у цій моделі світоглядно нічого не змінюється, окрім впливу нових технологій. Цей довгий шлях пройшли старі розвинені країни, ним іде більшість країн, що тепер інтенсивно розвиваються – це шлях розбудови економічного націоналізму, який сприяє далекосяжному колективному й особистому вибору всередині країни.

Мотиваційним механізмом моделі стабільного довготривалого зростання є відповідна прагматична

⁴² Спенс М. Нова конвергенція. К.: Темпора, 2017. С. 55.

⁴³ Эрик С. Райнерт. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными. 2011. 384 с. URL: <http://library.asue.am/books/3532.pdf> (дата звернення 15.04.2022).

й гнучка державна політика, яка наступально зміцнює ендогенні стимули внутрішнього зростання, зміцнює і розширює середній клас у суспільстві, зменшує залежність від попиту промислово розвинених країн та забезпечує спроможність національної економіки керувати власним успіхом.

Русієм стабільно високих темпів зростання є потік знань, технологій і фінансових ресурсів, які тісно пов'язані із дотриманням націєцентричного балансу між врегульовано-відкритими ринками глобалізованої економіки та оптимальною протекційністю стратегією.

Основними завданнями, які потрібно паралельно вирішити в національній економіці України у короткостроковій перспективі на період повоєнного відновлення (1-2 роки) для забезпечення внутрішнього зростання і розвитку мають бути.

У сфері зайнятості:

- забезпечення роботою громадян, які знаходяться на території країни;
- створення нової інфраструктури та, можливо, стимулювання громадян до переїзду в інші регіони;
- прогнозування міграційних потоків українців;
- підтримка зв'язку з українцями, які залишаються за кордоном;
- перекваліфікація кадрів та проведення інформаційної кампанії на підтримку зміни професії.

У сфері інфраструктури:

- очищення замінованих територій;
- створення інфраструктурних можливостей для експорту в умовах блокади та руйнування українських морських портів;
- відновлення критичної цивільної інфраструктури у звільнених областях;
- вирішення проблеми житла для внутрішньо переміщених осіб;
- відбудова промислової інфраструктури, підвищення якості виробничого потенціалу України, зменшення енергомісткості виробництва та технологічного оновлення.

У сфері промисловості:

- стимулювання виробників продуктів харчування;
- захист внутрішнього виробника і протидія засиллю імпорту;
- державне замовлення як чинник збереження стратегічних галузей, зокрема у сфері машинобудування, легкої та оборонної промисловості;
- подолання безробіття на основі запровадження масових програм працевлаштування для осіб, які не змогли знайти роботу замість втраченої;
- відновлення і розвиток новітньої промисловості через призму залучення інвестицій та інновацій, які є двигуном зростання економіки;
- відновлення зруйнованих підприємств оборонно-промислового комплексу (ОПК), будівни-

цтво нових виробництв в галузі ОПК, які в умовах тотального зростання світового попиту на озброєння та військову техніку стають більш ефективним з позиції логістики, витрат на утримання, безпеки.

У сфері дерусифікації економіки України:

- націоналізація майна і активів РФ, російських власників і громадян, а також колаборантів в Україні, які працювали на бізнес-імперії олігархів та створювалися за прямого сприяння російської влади;
- заміщення імпорту російських комплектуючих, сировини, товарів і послуг.

У сфері енергетики:

- модернізація систем транспортування та розподілу природного газу;
- розбудова нафтопереробних підприємств, морських портів для транспортування нафти та забезпечення транспортними паливами;
- виробництво водню та будівництво систем акумуляції електроенергії на водні.

Війна оголила сильні сторони української фінансово-банківської та фіскально-бюджетної систем і відкрила вузькі місця, які гальмують фінансові потоки. Після перемоги Україна потребуватиме модернізації фінансової та бюджетної системи.

Потребує змін політика в аграрному секторі, зокрема його експортна складова, що є найбільшим джерелом надходження валютної виручки в Україну. Структура експорту української агропродукції вказує на його домінуючу сировинну природу та необхідність розвитку у напрямку більш глибокої переробки та виробництва продукції з вищою доданою вартістю.

Водночас ключовим активатором стимуляції зростання, економічного розвитку та впливовою (зацікавленою) стороною стосовно структурної еволюції економіки дедалі більше ставатиме розвиток національної науки, найчисельніший середній клас і внутрішній ринок.

Висновки

Національна економіка України перебуває на переломному етапі розвитку. З початку російсько-української війни та економічно-фінансової кризи 2014–2015 років вона вийшла вдвоє ослабленою. В Україні досі триває війна, частина території окупована РФ, а економіка надалі знаходиться у жорстких лещатах приватних монополій, із високим рівнем безробіття і державного боргу, зменшується промислове виробництво та чисельність населення. Внаслідок різкої девальвації гривні, зменшення обсягу інвестицій та дефіциту бюджетів усіх рівнів загострюється проблема залучення фінансових ресурсів для розвитку підприємств, помірні доходи населення спрямовуються переважно на поточне споживання, яке звужується, а внутрішній ринок непродовольчих товарів на 65-70% запо-

нила імпортна продукція. Економічне зростання за таких умов є малоймовірним. Економічна система України потребує глибокої трансформації, аби

сприяти стабільному зростанню, якісному і збалансованому розвитку та структурно-регулювальним цілям в інтересах української нації.

Інформація про автора:

Ситник Йосиф Степанович,

доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту персоналу та адміністрування
Національний університет «Львівська політехніка»
12, вул. Степана Бандери, м. Львів, 79000, Україна

Information about the author:

Sytnyk Yosyf Stepanovych,

Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor,
Head of the Department of Human Resource Management and Administration
Lviv Politechnic National University
12, Stepan Bandera str., Lviv, 79000, Ukraine